

СЪБИТИЯТА НА 11 СЕПТЕМВРИ (1894 г.) – (РЕ)КОНСТРУИРАНЕ НА ПАМЕТТА

Шинка Дичева-Христозова
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

The text is an attempt to reconstruct the memory of 11th September 1894, when there are Elections for MPs to the VIII Ordinary National Assembly in Bulgaria, and tries to retrace to what extent the literary text (“During the Elections in Svishtov“), written by Aleko Konstantinov, is a dominant base in the process of “creating“ the memory of the events.

Key words: Elections, politics, literature

Като че ли датата 11 септември е натоварена изначално от историята да „говори“ за промяна на реда, за преобръщането на утвърдени модели на съществуване, за „свервяване“ на времето. Може би съвременното дописва тази констатация с всичко случило се през последните години. Но не за актуалния културно-политически ред иде реч в следващите няколко страници.

Закономерна или случайна се оказва важноста на този ден и за изграждането на един плътен образ от исторически правилното мислене. Миналото не е забравена територия, то е рефлексията, която обуславя бъдещето. И точно защото „порастването“ на нацията е съпътствано от непрекъснати възстановки на отминали събития, спомняния, които прецизно да напаснат в общия макет на билото, то изключително важно е да се (ре)конструира отново паметта за датата 11 септември 1894 г. Оказва се, че този ден и произтичащите от него събития са същностни за остойността на редица художествени и литературни случвания, които пък естествено се вписват в идентичностните зевове на следосвобожденското ни общество. Произвеждането на текстове, в които се описва и „архивира“ моментът, е интересно и провокативно не само в чисто информационното поле, но и защото чрез него се отключва един компенсаторен механизъм на идеологически дописвания. Точно на подобни „разкази“, конструирани от очевидци – участници в събитията, сякаш се делегират правата да

„изговарят“ истината. Или поне индиректно се възприемат за действително случили се, или най-малкото се очаква фикцията да е сведена до минимум. Времето от своя страна преобръща събитието в знак, който институционалната памет „помни“ и почита. Но от друга страна, тези текстове могат най-лесно, най-безпрепятствено да бъдат манипулиращи. Позицията на „съдника на епохата“ не е само справяне с дадена ситуация, но и с поемането на отговорност пред бъдещето, пред поколенията. Защото *„избирателната функция на разказа предоставя на манипулацията случай и средства за хитра стратегия, заключаваща се непосредствено в стратегия на забравянето, както и на спомнянето“* (Рикьор 2006: 97). Така се оказва, че ние имаме памет за някои събития, пазим дори емоционални отгласи от нещо отдавна случило се и идеологически допълваме-дописваме канона на дискурсивността. Може би е допустимо да реорганизираме и да се опитаме да конструираме още един път познати наративни практики, поставени обаче в контекста на „различната“ (но не в смисъла на противоположната, а на „другата“) рецепция.

Проблематична с оглед на помненето се оказва датата 11 септември 1894 г., когато се осъществяват изборите за народни представители за VIII Обикновено народно събрание. Това не са първите подобни избори, но тази дата е натоварена с особени смисли. Това е първият постстамболовистки „поход“ на свободата, който има за цел да легитимира новото модерно управление и да демонстрира желанието за промяна. След 7-годишния „мълчалив“ период това събитие от политическия живот на страната е част от изграждащата се нова управленска стратегия. То е важно не само защото порасналото самочувствие задължава българите да се държат поновому, но и защото погледите на „свои“ и „чужди“ са в очакване на промяната. И именно тази промяна е провокирала Алеко Константинов да участва в изборите за народни представители. Щастливеца е кандидат от Демократическата партия, а творческото му вдъхновение е оставило своя почерк в първия фейлетон „По изборите в Свищов“. Този текст е изключително провокативен, защото остойносттава (или поне има такива претенции) епохата на Стоиловото управление и се опитва да даде една представителна картина на събитие от политическото пространство, което да „изговори“ новия ред в страната. Авторитарната му самодостатъчност не позволява сякаш разколебаване в интерпретацията и посланията на случилото се на 11 септември 1894 г. Този ден продължава да „живее“ чрез Алековото слово в контекста на политическия кризис, за да се превърне (от времето, читателите, интерпретато-

рите) в еманация на изборната безпринципност и аморалност. „По изборите в Свищов“ иззема функциите на авторитетното говорене, обективното случване, коректното написване на събитията. Гледната точка на реалния участник измества оптиката и настоява-манипулира читателя да съ-преживява случилото се по строго определен начин и като че ли друг възможен няма. Позицията на губещия, на слабия винаги е печелила повече привърженици; кошмарният сън на миналото оживява, за да припомни, че властимащите са по презумпция тирани-поробители-грабители, а народът е винаги ограбван и мъчен. Усещането за познатост и близост на/с робската психика е живият образ, който затвърждава известни и от фолклора рецепции, в които полярно светът е диференциран на добри и лоши, господари и подчинени. Героите, намиращите се в маргиналните зони на общността, носят усещането за неразбраност и отчужденост, но са натоварени (от колектива, от автора) с добродетели. А именно властта е онази сила, която може да придвижи някого от периферията към центъра, от невидимото „долу“ към видимото „горе“. Ето защо Алековият герой от фейлетона съвсем естествено се вписва в сянката на положителното, а посланията от случилото се са съпътствани от негативните аплаузи за победителите. Веднъж създаден и поверен на рецепцията, фейлетонът се полага и в полето на писателския авторитет.

Друг текст, който претендира да е своеобразно „огледало“ на събитията от 11 септември 1894 г., но е зареден [и] с други авторови интенции (за които тук съзнателно няма да се говори), е „Бай Ганю прави избори“, включен в излязлата през 1895 г. книга „Бай Ганю – невероятни разкази за един съвременен българин“.

Тези два литературни текста се допълват и от една „Дописка“ с дата 12 септември от Свищов в колоната „Дописки по изборите“ във в. „Знаме“ (Знаме 1894: 2), подписана с името на Алеко Константинов, която „живее“ в Алеко-Константиновите „Събрани съчинения в четири тома“ под заглавие „Писмо от Свищов“ (Константинов 1981: 40).

И така, корпусът от представителни текстове като че ли дава една пълна и достоверна картина на събитията от 11 септември 1894 г. и (не)гласно рецепцията се „съгласява“ с тях или поне не ги усъмнява. Посочени в хронологичен ред, най-вероятно те се подреждат във времето по следния начин: „Дописка“ от в. „Знаме“, „По изборите в Свищов“ и „Бай Ганю прави избори“. Неслучайно държим на тази подредба, защото може да се проследи промяната на акцентите, „замълчаването“ и/или „пришиването“ на определени смисли.

Ако приемем, че „Бай Ганю“ е „вечно недостроена сграда“ (изразът е на Димитър Михайлов) в опита на литературознанието да обхване и обясни тази Алекова творба, то общественото-политическите нагласи осигуряват бързия строеж на една (уж) привидно здрава постройка, каквато ще се окаже направата на представата за 11 септември 1894 г. с оглед на текста „По изборите в Свищов“. Моралното деградирание на властимащите е акцентът на наративната възстановка, чрез която авторът запамятава важната за историята дата. Последвалите политически събития, безчинства, стигащи до анархия, затвърждават сякаш мнението за едно нестабилно и неморално управление. Такъв е и тонът на всекидневниците, които свидетелстват за политическата демагогия и своеволия сред управниците. Изрази като „морално влияние“, „комплоти“, „партизани“, „шпиони“ стават част от тогавашната вестникарска лексика. Българинът привиква да чува за безчинства, побоища, саморазправа без съд и присъда, манипулирани избори. А това още повече засилва ефекта от вече „родения“ литературен сюжет и поставя писателя в ситуацията на правилното-вярното говорене за изборния ден. Усъмняване в правотата на участника, на юриста като че ли не е коректна. Никой не подлага на съмнение описаната „тълна“ в „По изборите...“, която „нахлу в двора, с викове, с грозни заплашвания и псувни нахълтаха в избирателната стая, окръжиха бюрото и почнаха да изблъскват през вратата и прозорците избирателите, след като им разкъсваха негодните тям бюлетини“. Това е сякаш реална картина, кадър от изборния ден, репортажно предаден от участника. В подкрепа на засилване на достоверността в дописката и фейлетона се споменава и за наличността на две „фотографически снимки“. За тях в „По изборите...“ е казано следното: „В първото си писмо [дописката от 12. септември – бел. моя] бях ви съобщил, госп. редакторе, че направихме две фотографически снимки: от митинга и от момента, когато избирателите бяха възпрепятствувани от полицията да подадат протестите на бюрото. Против нещастните фотографически негативи още в същия ден се устрои цяла потеря...“ (Константинов 1980: 9). Въвеждането на тези снимки в двата текста пък допуска да се направят два важни извода: първо – начинът, по който се говори за тях, доказва хронологичността на дописката и фейлетона, и второ – авторът пише своите текстове без съзнанието за жанрова обособеност, но с желание да бъдат приемани като реално случили се. Още повече, че не се отказва – дори държи да се (при)помни – и от наличната дописка във в. „Знаме“, която според мнозина изследователи е сюжетно повторена във фейлетона.

При „общуването“ с тези два текста обаче съвсем основателно биха могли да се появят и съмнения за една добре режисирана „направа“ на събитията. В споменатата вече дописка Алеко подчертава, че *„пет хиляди избиратели, преброени един по един в присъствието на прокурора, събраха се на митинг, съставиха два протеста до бюрото и осъдиха позорните варварщини на властта“* (Константинов 1981: 42). Интересно защо и как тези пет хиляди души, преброени отново *„един по един в присъствието на прокурора“*, само след 9 дена са станали 4853 (Константинов 1980: 9). Разликата от 147 души не е от решаващо значение за смисъла и посланието на текстовете, но оставя впечатление, че фейлетонът цели да се припознава като по-прецизен, сякаш той (а не дописката) обективизира станалото в Свищов. И двата текста настояват да се възприемат като истинни и затова се подкрепят с прецизното „броене“ на прокурора (не е ясно обаче кой е този прокурор?). Но пък ако допуснем, че наистина властта е силната страна и тя дирижира изборите (така, както настояват текстовете на Алеко), едва ли прокурорът няма да бъде „спечелен“ за каузата и едва ли ще бъде осигурено нужното време, за да се преброят недоволните избиратели. И дори да е така, дописката на Алеко е емоционалното, стихийното, нешлифованото спрямо памет и време описание на изборите, защото тук се откриват редица проблемни „замълчавания“, които, ако не дискредитират, то поне поставят под съмнение случилото се на 11 септември 1894 г. Един такъв момент е с организирането на споменатия митинг. Законосъобразен ли е бил той в деня на изборите и дали наистина *„десет хиляди души от Свищовска околия“* са настроени единодушно да извикат: *„Долу тираните!“*? При направените справки се вижда, че жителите на Свищов и областта са около 13 000, а домакинствата са 2584 (според преброяване на населението от 1893 г.). Това означава, че разумното начало изключва да обвърже повсеместно всички гласоподаватели, които най-вероятно са около 5–6 хиляди (заедно с околията) с опозиционни на властта настроения. И още един момент е неизговорен докрай, а именно – кой е *„водителят на интелигенцията в Свищов“*, който *„на трибуната, всред грамадната свищовска съборна площад, между едно море от хора“* изговаря думите: *„Братия! Стамболов падна преди четири месеца, но стамболовщината, както видяхте, още живей...“* и една *гръмотевица от пет хиляди гърла изгърмя: „Вярноооо!...“* (Константинов 1981: 42). Тази антидемократична и антиправителствена агитация в деня на изборите едва ли може да се припознае като рожба на разумното и моралното начало, за каквото претендира кандидатът на

Демократическата партия. И може би не е случаен фактът, че този любопитен момент липсва във фейлетона, който (уж) повтаря и допълва дописката от в. „Знаме“. Защото вероятно вече не е „удобен“, не е релевантен на определени авторови внушения, които изгражда вторият текст. Този момент zlepоставя и „разсъблича“ предварително избраната роля на скромен и морален кандидат. Още повече, че в един спомен от 1914 г. на Иван Кирилов, озаглавен „Из дневника ми. В памет на Алеко“, става ясно, че именно Алеко е този „водител на интелигенцията“, който хули и скверни официалната власт.

„Наскоро след паметния 18 май, аз, голобрад юноша, стоях на стъгдата пред съборната църква в родния град на писателя: възчаквах с трепет да видя автора на „Бай Ганя“, дошел, като гражданин на възраждаща се България, да упражни своето право на избирател и избираем в избора на народни представители. Сред хилядно мнозинство изпъкна стройната фигура на писателя, стъпил на маса, и гласът му прозвънтя над облак глави, вперили поглед о него.

... Той роптаеше против новия режим, дошел в името на онези идеали, които докараха 18 май и потъпкаха обещаното; негодуваше против тези, които бяха организирали шайката с белите молдовански калпаци и с които правителството пречеше на противниците да гласуват. Речта му беше жупел против мракобесието.

И ей в това време се задава гъмжило с бели калпаци, устремено към оратора.

Без да мисля много – аз се впуснах, приближих се до писателя и хванах с две ръце масата, вярвах, че и моите ръце са нужни да се защити истината.

Белите калпаци бяха прогонени.

Речта на оратора стана по-буйна, гневът в нея бе гръмотевичен. И когато той свърши – заглушително ура процепи въздуха...“ (Кирилов 1914: 305).

Така съвсем естествено се налага усещането за една недоизказаност в дописката и желание на читателя да изясни проблемните моменти в следващия по време текст, във фейлетона. Там обаче се стига до друг проблем – не само че не се изясняват, но читателят остава с впечатлението, че неуспелият в изборите кандидат търси съпричастност и освен сюжетиката, тук императивно шестват емоциите, които „задължават“ да се съпреживяват събитията, случващи се на героя.

В „По изборите...“ става ясно, че срещу пияната шайка от неокачествими страшилища се „сгрупираха хиляди избиратели“, които

обаче само във фейлетона успяват да изплашат „пияната шайка“, която „изгуби кураж и почна да се пръска“. Това „неволно“ спомняне около събитията във фейлетона съвсем естествено обяснява и появата на „въоръжената сила“, която, „вместо да накара да изхвърлят буйствующите пияни скандалисти, ний (Алеко и сподвижниците му – бел. моя) видяхме, че няколко конни и пеши жандарми, предвождани от окръжния управител, околийския началник и двама полицейски пристави, хвърлиха се като бесни в избирателното бюро и с бой, с тласкание, с псувание, подпомогнати и от шайката, изблъскаха без никакъв повод най-видните граждани, а след тях пропъдиха **всички избиратели** (подч. мое), които се събраха на митинг и осъдиха позорните насилия на властта“ (Константинов 1980: 8). От посочения цитат се вижда, че полицията е изгонила **всички** избиратели, т. е. на читателя се вменява усещането, че всички гласоподаватели са били от опозиционния на Народната партия лагер. На низвергнатите граждани (около 5000 души ?) не им остава нищо друго, освен да се съберат на митинг (протест). И нещо повече – според текста на „По изборите...“ това хилядно множество не е могло да упражни правото си на глас, защото е трябвало да „минат през труповете на окръжния управител, околийския началник, приставите и жандармите, а след това пък да имат работа с няколко солдати, на които им били раздадени по 20 патрона със заповед да стрелят на месо“ (Константинов 1980: 9). Всъщност страхът е причината да не се противопоставят жителите на Свищов на официалната власт, но в текста на дописката изрично се подчертава, че **разумното мислене** да не „...паднат жертви нито от едната, нито от другата страна“ е факторът, който диктува събитията. Налага се усещането, че законосъобразността, разумността и моралността са отправните точки, през които се описват събитията в двата Алекови текста, които твърде популистки търсят одобрение и съпричастност от читателската аудитория, от масата. Проблематична е позицията на Щастливеца в желанието си да бъде припознат като „гласа на народа“, неубедително е вписването му в общността, като се има предвид, че Алеко Константинов е възпитан с усета за индивидуалната си оразличимост и превъзходство над останалите¹ (богато семейство, частни учители, реална гимназия в Николаев, юридически науки в Одеса и т. н.). Високото самочувствие и позата на неразбрания донкихотовец, отстранеността му в групата на „Весела България“ и усещането за специфичен писателски хумор са умелите приписки в

¹ За белязания с по-особено възпитание Алеко Константинов и за изградилият се горд характер на писателя вж. (Пелева 2002).

полето на азовостта, които обясняват израстването на „политическото дете“ (определението е на Константин Иречек) в далновиден художник на политическите нрави. Така в/чрез словото писателят „се справя“ със своите опоненти, отмъщава си за политическия неуспех и предопределя за години напред рецептивните отгласи от/за Стоиловата епоха. Ето защо „другото“ гледище остава в маргиналните полета на журналистическите проекции, на не-литературното говорене. Това обаче не бива да омаловажава или пък да отхвърля авторитетното мнение на официалната власт, споделено по страниците на в. „Мир“. То има своите основания и твърде непоколебимо „отговаря“ на статиите от в. „Знаме“. Алтернативното говорене за 11 септември доизяснява картината на случилото се и убедително доказва несъстоятелността на Алековото слово и по-точно – неговата хиперболичност. Според официоза именно фракцията на Алековите партизани е тази, която нарушава спокойствието и предизвиква появата на полицията: *„...като видя, че губи, опита се да произведе скандал, за да изпоплаши избирателите и в такова тяхно състояние да промени бюлетините им“*. Останалите събития подписалият се като „Един избирател“ във в. „Мир“ описва така:

„Разярените водители на недоволните начело с А. Константинов, Кирил Аврамов и други, като видяха, че избора е безнадежден за тях, опитаха се изново да произведат смущение като показваха един револвер, когото щом избирателите съзряха, викнаха върху тях, че има въоръжени с револвери, но те успяха да го хвърлят през дуvara в съседната къща. След тая малка гюрюлтня, обезкуражени от хода на избора, казаните водители повикаха тайфата си, отиват с нея на площада пред съборната църква, пазаряват една музика, изваждат чебри с вино и почват да викат кого де видят, като го черпят като крещят, че избора бил незаконен, полицейски, Стамболовски и разни други глупости. Часът до към 12 (пладне) се събира на площада една тълпа от около 250 души, състояща от избиратели гласували вече; дюлгери..., ученици и деца, едни отишли от любопитство, други пък да посръбнат къоравата, и след като се изопиват както трябва, повикват фотографа уж да фотографира избора [...] после се отправят към телеграфната станция и като се наредили, почнали да се броят колко са. Един вика: 10,000, други 6,000, и най-сетне я карладисали на 4,000. От името и на такъво число подават телеграфически оплаквания до Негово Царско Височество Княза, до министри, до редакции и пр...“ (Мир 1894: 4).

Логиката на случилото се е разколебана, броят на протестиращите е неточен (според дописката е 5000 души, според фейлетона – 4853, а според в. „Мир“ – 4000). Кое то пък е още по-интересно – подадени са наистина две заявления, с които се протестира срещу реда на изборите, но едното е с 67 подписа, а другото с 57. Може би няма разумно обяснение на въпроса защо се получава толкова голямо разминаване между видимото (124 души общо подписват протестите) и художественото (5000 души, преброени от прокурор). Още тогавашните съвременници коментират хиперболичността на опозиционните сведения: *„Как тъй 4000 избиратели само при едната фракция! Та, Боже мой, допуца ли човешкия ум толкова стечение от избиратели само при единия лагер... Не е запомняно в Свищов при някой избор и при задружно гласоподаване да е получавано повече от 1800, а най-вече 2000 гласа и то толкова число гласове само в случай, когато избирателите са били довеждани с кола и каруци“* (Мир 1894: 4). Тези усъмнявания са недопустими за интенционалните полета на художественото слово, тъй като те zlepоставят и пропукват добре изкованата „опозиционна матрица“ за описване на изборите. Още повече, че на тази дата се провеждат и изборите в Бяла Слатина, които са в подкрепа на изговореното от Алеко. И още един красноречив факт „премълчават“ текстовете на Щастливеца, а именно заведеното *„гражданско дело под №1816/94 г. пред тукашното Мирово Съдилище срещу Юрдан Константинов от кръчмаря при площада на съборната църква за 275 лв. и 05 ст. от недоплатено вино по черпение събравшата се тълпа на този площад, предназначена за буйства и размирия...“* (Мир 1894: 4). От споменатите доказателства е видимо, че поведението на гласоподавателите е обект на разночетения, а паметта не е сговорила двете гледни точки. Защото едната – тази, в която Алеко е неточният, – не уплътнява „правилно“ текста „Алеко Константинов“, не отговаря на читателските очакванията и не е съгласувана с канона на аксиологичността. Няма как юристът, писателят и неговите симпатизанти да не са си платили виното, взето от народа; няма как да се усъмним, че данните за изборния ден, представени в „По изборите...“, са манипулиращи и съграждащи друга (различна от истинната) гледна точка, защото те са изговорени от човека, разказващ невероятните истории за един съвременен българин, от човека, който се възмущава от байганювското опако. Дали има основание да съществува алтернативната гледна точка на анонимния избирател от „Мир“, или изнамереният литературен образ отговаря на определена обществена нужда, е основателен въпрос към помнешката памет. Но има още един важен

момент – уникалното взаимодействие между литературния факт и отзива, който му е даден от трибуната на VIII Обикновено народно събрание. Именно от авторитетната позиция на народен представител министър Константин Величков ще включи Алековото слово в обръщение, като приема художествеността (ако приемем дописката и „По изборите...“ за част от литературното) за факт, а данните от тези текстове – за (уж) правдоподобни. Така не без ирония Величков ще възкликне: „...ние всички трябва да скърбим не за това, че са се намерили 20 души полицейски стражари да спрат една маса народ от 5,000 души, но зарад това, че 5,000 души избиратели са допуснали на 20 души стражари да ги спрат от да упражнят своето избирателно право...“ (Величков: 378). Политическото пространство, народните представители са аудиторията, пред която се „прочитат“ тези първи Алекови текстове, и не само се пускат в обръщение, но се и кодифицират като представителни хроники на събитията от постстамболовистка България. Така те стават вече част от институционалната памет, която ангажира вниманието на поколения литературоведи, но и стават неделима част от социополитическия контекст в края на XIX век. Факт е, че тези текстове не са просто и само плод на творческо вдъхновение и не е случайно обстоятелството, че техният глас започва от трибуната на Народното събрание. Това е една особена територия, която се припознава и обвързва с политическото говорене, реториката е сякаш заложена във всичко, произнесено оттам. А когато литературни сюжети станат част от дискурса на трибуната, когато техният „живот“ бива обвързан с полемичността на властта, то самата същност на литературното придобива друга стойност.

Подобно връщане назад и припомнянето на известни наративни случвания цели не да преобръща послания, а да впише в утвърдения канон на тълкуването още една възможност за строежа и направата на/за 11 септември 1894 г. Защото изговарянето на несговореното ще гарантира правилната памет, коректната формула, чрез която да се остойността преповтаряни във времето „истини“. И именно по този начин ще се променят синорите и основите и ще се добавят цветове към черно-белия Алеков пейзаж.

ЛИТЕРАТУРА

Величков 2005: Величков, К. *Съчинения в пет тома*. Т. 5, София, 2005, с. 378.

Знаме 1894: // *Знаме*, I, № 9, 20.IX.1894, с. 2.

Кирилов 1914: Кирилов, Ив. Из дневника ми. // *Свободно мнение*, № 19, 10.V.1914, с. 305.

Константинов 1981: Константинов, Ал. *Събрани съчинения в четири тома*. Т. 2. София: Български писател, 1981.

Константинов 1980: Константинов, Ал. *Събрани съчинения в четири тома*. Т. 4. София: Български писател, 1980.

Мир 1894: // *Мир*, I, № 5, 1.X.1894, с. 4.

Пелева 2002: Пелева, И. *Алеко Константинов. Биография на четенето*. София: Просвета, 2002.

Рикьор 2006: Рикьор, П. *Паметта, историята, забравата*. София, 2006.